

اشاره

زنده نگه داشتن میراث فرهنگ اسلامی و بازآفرینی آن و هم تراز قراردادنش با دانش‌های دیگر، کار ساده و کوچکی نیست و به ثمر نشاندن آن تنها با تشکیل همایش و گردهمایی‌های علمی و کارهای سریع و زود ممکن نمی‌شود؛ بلکه نیازمند کار سترگ تاریخی است که تلاش پیوسته و خستگی‌ناپذیر به دنبال داشته باشد تا از این راه بتوان غبار کهنگی سده‌های گذشته را زدود.

از مهم‌ترین طرح‌های بزرگ و تاریخی، تدوین و نگارش دانش‌نامه‌ها و دائرة المعارف‌هاست که امروزه بسیار مورد توجه و عنایت قرار گرفته است. شیوه‌دائرة المعارف نویسی یکی از شیوه‌های ارزنده‌ای است که در نشر فرهنگ و دانش در قطع گسترده مورد توجه است؛ زیرا به علت فراوانی و گسترش و تحول سریع علوم، آگاهی از آنها برای هر کسی آسان نیست.

با نگرشی بر موسوعه‌ها و دانش‌نامه‌های تخصصی که در طول زمان‌های گذشته نگارش شده، به نکته‌هایی می‌رسیم که به ظاهر، در نگارش و تدوین

دانش‌نامه‌های امروزی مورد غفلت قرار گرفته و یا کم‌توجهی می‌شود. در هر دوره، دانش‌نامه‌ها براساس نیازهای زمان و مقتضیات عصر تهیه و تدوین می‌گشت. در حقیقت، با توجه به موضوعات و مفاهیم و نیز زبان و نیازهای زمان در راستای پاسخگویی به آنها این دانش‌نامه‌ها تهیه و تدوین می‌شد.

موسوعه‌های تجدیدی و چالش‌های جوامع معاصر

نگاهی به مجموعه‌های حدیثی کهن

با نگاهی به مجموعه‌های تدوین شده کهن در می‌یابیم که بیشتر آنها در راستای پاسخگویی به پرسش‌ها و نیازهای زمان و مقتضیات عصر خود تألیف شده‌اند. نگارش کتاب‌ها گاه به درخواست فرد یا افرادی صورت می‌گرفت که در مسئله یا مسائلی دچار بحران اعتقادی و شبهات دینی یا گرفتار پرسش‌هایی در میدان عمل و زندگی روزمره بوده‌اند. از این رو، نام بسیاری از رساله‌ها و نوشتارها به نام «مسائل» منسوب به فرد یا منطقه یا شهری بوده و حتی موسوعه شریف کافی در پاسخ به پرسش‌ها و خواسته‌های یک فرد تألیف شده است؛ چنان‌که در مقدمه کافی به صراحت آمده، پرسشگری از جناب ثقة الاسلام کلینی (ره) می‌خواهد تا کتابی جامع را تألیف نماید که فرد بتواند برای همه پرسش‌های اعتقادی و عملی خود بر پایه روایات اهل بیت (ع) پاسخ کافی دریافت کند. از طرفی اصول چهارصدگانه به جهت پراکندگی و عدم موضوع نگاری و فهرست‌بندی دقیق، طالب حق را سرگردان می‌کرد. افزایش احتجاجات و مجادله‌های کلامی و اعتقادی و گفتمان تند و شدید معتزله و اشاعره، می‌طلبید تا موضع اهل بیت (ع) در این گونه امور به خوبی نمایان شود. از این رو، می‌بینیم که ثقة الاسلام کلینی (ره) در تبویب کتاب به مسائل روز و مبتلا به فرد و اجتماع توجه داشته و به مطالب مهمی چون: عقل و جهل، کفر و فسق، جبر و تفویض و عدل و ظلم پرداخته و توجه ویژه‌ای به آنها مبذول نموده است.

بنابراین، تدوین کتاب و موسوعه بر پایه فرضیات صرف و مجادلات و مباحثات درونی بدون ارتباط به فرد و اجتماع نبوده؛ بلکه هدف از تألیف، حل مشکلات فردی و اجتماعی و پاسخگویی به نیازهای عصر و زمان بوده است. از این رو، می‌بینیم که کتاب‌ها از جایگاه ارزنده و نقش و کارکردی مهم برخوردار می‌باشند.

در دوره‌های بعد نیز ما با چنین رویکردی مواجه هستیم. شیخ حرّ عاملی (ره) نیز برای پاسخگویی به نیازهای زمان و پرسش‌های روز، موسوعه‌ای حدیثی به نام «وسائل الشیعه» را گردآوری و فراهم می‌آورد. مؤلف در این موسوعه نگاری حدیثی به جهت گرایش اخباری، می‌کوشد تا پاسخ‌های روایی را جهت حل مسائل

مبتلا به فرد و اجتماعش به دست دهد، به گونه‌ای که دیگر نیاز به کتاب‌های غیر حدیثی پیدا نشود. پس نگارنده این اثر با توجه به برداشت‌های حدیثی خود و در پاسخ به نیازها و پرسش‌ها فتوا می‌دهد و در تبویب کتاب به این مهم توجه کافی دارد. موضوع و فهرست‌نگاری کتاب در آن حد و اندازه است که برای نسل‌های بعد نیز از تازگی برخوردار است.

موسوعه‌های حدیثی جدید

شاید در آن زمان که تعاملات فرهنگی میان اقوام و ملت‌ها کمتر بود و پرسش‌های تازه و موضوعات نو دیر هنگام پدید می‌آمد،

موسوعه‌های حدیثی چون اصول کافی یا وسائل الشیعه تازگی خود را از دست نمی‌دادند، ولی از آنجایی که در جهان حاضر به سبب گسترش فناوری‌های ارتباطی و تعاملات فرهنگی بسیار گسترده، موضوعات جدید به سرعت خود را می‌نمایاند، ما هر روز به نگارش و بازنگری نیاز داریم تا بتوانیم همگام با روز و موضوعات جدید و مسائل و شبهات آن حرکت کنیم و با توجه به مقتضیات زمان به تبویب، فهرست و موضوع‌نگاری و حتی مفاهیم‌سازی اقدام نماییم. بنابراین، نمی‌توان به موضوعات و باب‌بندی گذشتگان بسنده کرد. موسوعه حدیثی میزان الحکمة، هر چند تلاشی در

جهت برآورد نیازهای روز جامعه و در راستای پاسخگویی به مقتضیات و پرسش‌های عصر بوده، ولی با نگاهی اجمالی به فهرست آن می‌توان دریافت که توفیق چندانی نیافته است. این مجموعه چنان است که به جز برخی از عناوین و موضوعاتش و نحوه گردآوری و دسته‌بندی، هیچ چیز نو و تازه‌ای ندارد و گویی در دوره‌های گذشته گردآوری و فراهم آمده است.

مؤلف نخواستہ و یا نتوانسته است با توجه به مقتضیات عصر به موضوعات و مفاهیم نو بپردازد و خواننده را با یک بازخوانی جهان بر پایه روایات و آیات رو به رو نمی‌سازد. اما مجموعه حدیثی «الحیة» تدوین حکیمی‌ها، گامی در

راستای نیازهای روز بوده است. هدف از تدوین این مجموعه این بوده تا دائرةالمعارفی فراهم آید که راه زندگی و پیشروی را برای فرد و جامعه نشان دهد، زندگی‌ای برخاسته از متن مذهب و ارج‌گذار به ماهیت والای انسان و شناسای واقعیت متحول زمان و گراییده به محتوای جدی زندگی و حیات.^۱ مؤلفان کوشیده‌اند با جستجوی آیات و احادیث و دریافت موضوعی و مجموعی آنها، مسائل بشری و موضوعات زندگی و آگاهی و تکلیف را مطرح سازند و پاسخ آنها را از دو منبع اصلی یاد شده در چارچوب یک دستگاه منسجم عرضه بدارند تا در خلال این شناخت و دریافت و این گزینش و تدوین و عرضه، هم اسلام بهتر و جامع‌تر و تحول آفرین‌تر شناخته شود، هم زمان و هم زندگی و حیات بهتر درک

شود.^۲

در حقیقت، الحیة مجموعه‌ای است دائرة المعارف‌گونه که منعکس‌کننده یک نظام فکری عملی به دست آمده از متن اسلام، شامل پاسخ به بسیاری از مسائل زندگی متحول انسانی بر پایه پی‌ریزی حاکمیتی درست می‌باشد.^۳

این کار، در واقع یک رجوعی مجدد و عرضه‌ای مجدد است تا واقعیت متحول و سرشار زمان فهم شود و در ارائه دوباره اسلام زمینه‌های شناختی، فکری و احساسی مردمان و ملت‌ها در نظر گرفته شود. این کوشش بر آن بوده تا از متون کهن در تنظیم مبانی شناختی، سیاسی، اقتصادی و تربیتی مدد گیرد و دست انسان مضطرب قرن حاضر را با تعلیم معارف زلال دین بگیرد.

روشی که مؤلفان در الحیة پیش گرفته‌اند، می‌تواند نمونه‌ای از نگارش موسوعه‌ها با توجه به نیازهای روز و چالش‌های آن باشد. شناخت و دسته‌بندی چالش‌هایی فراروی اسلام در نتیجه جهانی شدن و فزونی‌یابی سرعت انتقال اطلاعات در عصر اینترنت، درسی است که باید در موسوعه‌ها به آن توجه شود.

● موضوعات دوران

جهانی شدن ویژگی‌های

چندی دارد که

بسیاری از آنها در

گذشته وجود خارجی نداشت.

در عصر جهانی شدن

موضوعات به سرعت شکل

می‌گیرند و با

شتاب خود را به صحنه اجتماع

می‌رساند و پرسش‌هایی

را به همراه می‌آورند

جهانی شدن و موضوعات نوپیدا

موضوعات دوران جهانی شدن ویژگی‌های چندی دارد که بسیاری از آنها در گذشته وجود خارجی نداشت. در عصر جهانی شدن موضوعات به سرعت شکل می‌گیرند و با شتاب خود را به صحنه اجتماع می‌رسانند و پرسش‌هایی را به همراه می‌آورند.

اکنون چالشی که فرا روی ساز و کارهای شناخت موضوع در جامعه اسلامی است، وضعیت ناگواری را ترسیم می‌کند. موضوعاتی پیش می‌آید که هیچ‌گونه آزمون و تجربه بومی ندارد. این موضوعات غیر بومی و غیر عرفی و شرعی نیاز به شناخت و پاسخ دارند و دیگر نمی‌توان به تخصص‌های پیشین بسنده کرد؛ چه اینکه این موضوعات با چنان سطحی از تخصص‌گرایی همراه است که جامعه یا عرف از شناخت آن ناتوان است. به این ترتیب، ساز و کارهای گذشته نیازمند بازبینی است تا توان پرتو افکندن بر این موضوعات جدید را بیابد.

افزون بر این، موضوعات هویت خود را در سایه پیوندی که با یکدیگر دارند، در می‌یابند و نیز همان‌گونه که بیان شد موضوعات عصر جهانی شدن در دایره بی بازگشت تحول و تغییر شتاب‌آوری افتاده‌اند. پیداست که آگاهی‌یابی از تحول پر شتابی که دامنگیر موضوعات شده و مقابله با آنها در حیطه روش‌های گذشته میسر نیست. شناخت موضوع، خود نیازمند ساز و کارهای تازه‌ای است که نباید از آن غافل شد. از این‌رو، موضوع‌شناسی در یافتن ساز و کارهای نوین به عنوان یک چالش در پیش روی جوامع امروزی مطرح است.

هم‌اینک ما با نظام‌های دیگری چون نظام حقوقی و سیاسی و مانند آن رو به رو هستیم. این نظام‌های جدید موجب می‌شود تا به بازبینی روابط میان نظام‌ها نیز توجه نماییم؛ یعنی افزون بر موضوعات و مفاهیم جدید با نظام‌های دیگری رو به رو می‌باشیم که بر جامعه و اندیشه و رفتارهایشان تأثیرگذار هستند و موجب تحول شگرف و ژرفی در جامعه می‌گردند. بنابراین، کارکردهای نظام‌های کنونی و ابزارهای آن باید مورد تجدید نظر قرار گیرد تا ظرفیت‌های خود را افزایش دهد.

نتیجه این سخن آن است که اگر ما معتقدیم اسلام ناب محمدی پاسخگوی نیازهای انسان امروز است، باید موسوعه‌ها

مطابق با انتظار و خواست جوامع کنونی سامان پذیرد و به باورسازی و بهره‌برداری از زمینه‌ها و توانمندی‌های اسلام توجه داده شود. پس نباید موسوعه‌ها بدون توجه به واقعیات و پیوندهای اجتناب‌ناپذیر آن با محیط پیرامونی خود شکل گیرد. لازم است با بهره‌گیری از فرصت‌های برآمده از فضای جدید، نه تنها هماهنگی با محیط؛ بلکه به خصیصه «تأثیرگذاری» به عنوان یک هدف مهم در موسوعه و دانش‌نامه‌نگاری توجه شود تا نیازهای هماهنگ دوران خود را پاسخ مناسب دهد و بخشی از مشکلات جامعه و زندگی بشری را حل کند.

توجه به مفاهیمی چون اخلاق عمومی و اجتماعی و روابط میان خدا و نیز مباحث کلامی، فلسفی، اعتقادی، اقتصادی، سیاسی، مدیریتی، نظامی، پزشکی، روان‌شناسی و جامعه‌شناسی در نگارش دانش‌نامه‌ها ضروری و بایسته است؛ روشی که مرحوم حجت الاسلام و المسلمین محمد دشتی به خوبی در ترجمه و ویراستاری نهج‌البلاغه برگزید تا ما را با مفاهیم و موضوعات جدیدی از متون اصیل و قویم اسلامی آشنا سازد. برخورداری این نگارش از فهرست موضوعی جامع و به روز، یکی از ویژگی‌های برجسته آن است که می‌باید در همه متون مرجع و منابع

● در نگارش موسوعه‌ها

نبايد به مخاطب شيعی

بسندہ کرد؛ بلکه

حتی نبايد به مخاطب

مسلمان بسندہ نمود؛ زیرا

کتاب‌ها در

عصر ارتباطات برای

جهانیان نگاشته می‌شود.

افزون بر این، باید به افکار

و شبهات جدید توجه

داشت و به ارائه بیان‌ها و

تحلیل‌های لازم اقدام نمود

اسلامی مورد توجه قرار گیرد. در نگارش موسوعه‌ها نباید به مخاطب شیعی بسنده کرد؛ بلکه حتی نباید به مخاطب مسلمان بسنده نمود؛ زیرا کتاب‌ها در عصر ارتباطات برای جهانیان نگاشته می‌شود. افزون بر این، باید به افکار و شبهات جدید توجه داشت و به ارائه بیان‌ها و تحلیل‌های لازم اقدام نمود.

ضمن اینکه سبک نگارش موسوعه‌ها در همان آغاز باید به گونه‌ای تنظیم گردد که قابلیت پردازش نرم‌افزاری آن وجود داشته باشد. عدم توجه به این مهم نه تنها ما را از دسترسی به متون باز می‌دارد؛ بلکه موجب می‌شود که از هدف اصلی؛ یعنی تبلیغ اسلام و تعلیم و تربیت نسل امروز باز بمانیم و اگر بخواهیم به شیوه گذشتگان دست به نگارش جدید بزنیم، هم زمان زیادی را از دست داده‌ایم و هم هزینه‌های هنگفت دیگری را بر مجموعه اقتصاد جامعه اسلامی تحمیل کرده‌ایم.

پی‌نوشت‌ها:

۱ و ۲ و ۳. ر.ک: مقدمه الحیاة.